

Danka Višekruna

POGREBNI OBIČAJI MOSTARSKIH JEVREJA

Apstrakt: Ovaj prilog opisuje pogrebne običaje u Mostaru (Bosna i Hercegovina), za koje iznosi realnu tvrdnju da su u vreme socijalističkog društvenog uređenja, u tom gradu bili skoro zaboravljeni.

Ključne reči: Mostar, pogrebni običaji.

Prikupljajući podatke o starim pogrebnim običajima Mostaraca, kao etnolog Muzeja Hercegovine, zabeležila sam običaje Jevreja. Kazivač je bila gospođa Šarlota (Papo) Danon. Ona je rođena u Mostaru 28. 12. 1910. godine i jedina je među malobrojnim mostarskim Jevrejima, preostalim posle fašističkih pogroma tokom Drugog svetskog rata, znala da priča o tim običajima. Naime, po profesiji babica, Šarlota, zvana Lalika, opremala je pokojnike na način primenjivan kod mostarskih Jevreja do 1942. godine, kada je s ostalim Jevrejima deportovana u logor na ostrvo Rab. Nakon kapitulacije Italije, Šarlota je otišla u partizane gde je bila bolničarka. Posle rata radila je kao babica. U novom, ateističkom društvu ono malo preživelih Jevreja, koji su se vratili u Mostar i nastavili da tu žive, sahranjivani su kao ateisti. (Ateističke sahrane postale su obeležje novog doba i masovno su praktikovane kod većine Mostaraca, bez obzira na nacionalnu, tj. versku pripadnost.)

Sa Lalikom, kako su gospođu Šarlotu mahom oslovljavali, upozнала sam se kod gospođe Raviojle, Rave, Kolak, penzionisanog kustosa Odeljenja za književnost Muzeja Hercegovine. Rava, kod koje sam stanovala, često je tu svoju komšinicu pozivala na kafu. Tako smo Lalika i ja tokom 1983. godine, obavile nekoliko razgovora o pogrebnim običajima Jevreja. (Uobičajeno, beležila sam sve šta i kako je kazivač govorio.)

Gospođa Danon je pričala sećanja iz svoje (davne) prakse. I upravo činjenicu da opisani običaji nisu primenjivani više od 40 godina, treba imati na umu.

Početak perioda „apstinencije“ od običaja (1942–1945) bio je najstrašniji za narod čiji su to običaji: toliko se užasa dogodalo svakom pojedincu da ih mnogi nisu ni preživeli. Zato, kroz to „iskustvo“ prelomilo se ili prosegalo sve što se do tada i od tada doživelo.

Šarlota Danon je u periodu od 1934. do 1941. godine, opremila šest upokojenih mostarskih Jevrejki; počev od svoje svekrve, koja je tome i naučila. (Žena isključivo oprema osobe svoga pola.) Po njenom kazivanju u Mostaru nije bilo razlike u opremanju Sefardkinja i Aškenaskinja. Možda stoga što i pre Drugog svetskog rata mostarski Jevreji nisu bili mnogobrojni. Njihova zajednica, po Lalikinoj proceni, brojala je trideset, četrdeset porodica, većinom Sefarda. Ali, bez obzira da li Sefardi ili Aškenazi, pretežno su se bavili trgovinom i zanatstvom. Međusobno su se orodaivali, sklapali brakove, kako i mestu, tako i van njega. S inovertima su negovali dobre komšijske odnose.

Opis običaja

Kupanje mrtvaca u mrtvačkom kultu Jevreja ima početno, veoma važno mesto.

Kupa se čim izdahne. Osim petkom ili subotom. Tako, ako neko umre uoči subote, tj. u petak, ne kupa se tog dana, ali ni sledećeg, već onog (dana) kada se sahranjuje, tj. u nedelju. Posledično, nije se ni kupalo (sahranjivalo) u subotu, već narednog dana, i to pre podne. Ostalim danima umrli se kupao sutra dan. (Subotom se ništa ne radi!). U stvari, mogao se kupati u subotu, ali naveče(!), kada prođe šabat (nastupa posle akšama).

Samo, tada je već novi dan – nedelja. Dan (24 časa) se računao od zalaska (do zalaska) sunca, a ne od ponoći do ponoći. (Tako su računali vreme i pravoslavni, katolici i muslimani: kada se strogo posti onda se po danu ništa ne jede već tek uveče, kada „izađu zvezde/Mesec“.)

Mrtvac prije kupanja, leži na odru – podu, kauču ili stolu, ispruženih ruku (i prstiju) pored tjela. Pokriven je samo čaršavom, običnim, velikim, bjelim. Pored njega gori jedna zapaljena svjeća.

Kupa se u istoj sobi u kojoj leži na odru, samo na dvema štokrlama (stolicama) preko kojih su stavljene daske. Kupa se nag, a ne ispod šaršava, te se vidi golo tjelo koje se trlja krpom ili spužvom. Za kupanje se pripremi topla voda, platno (krpa) ili spužva, zemljana ćupica... Obično je posuda zemljana ćupica kojom se voda preljeva preko ruku. Zato se kaže da ne treba

preko ruku ništa sipati, objašnjava Lalika! (Smer, pravac, pravila primenjena u kultu mrtvih suprotna su onima za žive. Kod svih naroda je tako.)

Tjelo se trlja krpom koja se safunja. Voda se cjedi i razljeva po podu, pa se nakon kupanja pokupi, a ćupica krehne o zemlju – razbije se! Radi toga što je i život nestao i ona (ćupica) treba da nestane. Kao što je ćupica uklonjena iz najbliže okoline, pokojnikovih ukućana, tako je i safun kojim je pran poklanjan siromahu.

Istoj osobi Jevreji poklone i konac kojim je šivena odjeća – oprema mrtvacu. I platno što ostane. (Lalika ćupicu nije razbijala. To je bilo nekad, kaže!).

Žena koja kupu i šije, ne dobije ništa od porodice umrlog: To je dobro djelo što ona čini!

U slučaju da ima menstruaciju – ne pristupa mrtvom tijelu. Umjesto nje obave to neke druge dvije, tri, žene: jedna poljeva, druga trlja.

Za ukopnu odjeću (uzme je, kupi, dobavi ko bilo, nije određeno), potreban je čitav top platna 20–22 m, bjelog, prostog – šifona. Platno, sa rastezajima (rukama raširenim) neko, ko bilo, otprilike, izmjeri. Ne mjeri se platno po čovjeku. Od platne se naprave dva čaršafa, povoji, košulja, gaće, kapa, jastuče. Čaršafi su dugi po 3 m, i više, ako je pokojnik dugačak. U jedan se zavije kao mumija, pa se obamota u povoje. Drugi čaršaf se stavi unutra, dole i gore – čime se pokrije tijelo, ali tako da ivice čaršafa ne prelaže ivice sanduka. Povoji su dugi 3–4 m, široki 10–12 cm. U stvari, ima samo jedan povoj!

Košulja je kao vreća, samo spreda prorezana u obliku slova Tada se preko glave može navući. Znači, nije krojena. Ima dva ravna šava, sa strane, obične ravne rukave i nema kragu. Šije se, hefta, bez uzlova. (Kada se šije za ukopa, ne meću se uzlovi – da se lakše raspára roba, da se raspadne prije.) Gaće su obične. (Nogavice i trokut u gaća.) Nogavice i rukavi su po 20–30 cm duži nego što treba, jer se podviju. Kapa se sašije kao vreća, samo se natakne na glavu. Sve je isto za ženu i muškarca.

Za vreme opremanja umrlog (kupanja, šivenja mrtvačkih haljina, oblačenja) treba moliti Boga. Ali Lelika to nije činila. Nije znala.

Da bi se ubrzalo raspadanje materije/materijala, odjeće u kojoj je ukopan i tjela – da se tijelo ucrva (ono stoji nasuprot uzvišenom duhu!), razbije se jaje. Jaje se krehne o nešto, pored glave mrtvacu. Ženama se stavi na kosu, a muškarcima, pre nego na glavu, stavi se na malo konoplje da se na njoj zadrži. (Jaje se prilepi za kosu, za teme.)

Jaje, opšti simbol ovozemaljskog života se simbolički razbija–poništava; mrtvac se upućuje u večnost.

Umrlom su oči uglavnom otvorene i zato mu spuste kapke pa stave, odgore, zemlju, svetu, iz Jerusalima. Poklope se oči svetom zamljom. Ako je nema,uzme se ove druge (zemlje). Postupak se tumači time što su oči uvek gladne pa nek pokojnik ide punih očiju na drugi svet.

Potom se zamota u čaršaf i obmota povojima. Ne stavlja se nikakav nakit: Kakav je došao takav ide.

Dok je na odru, u kući, nije važno kako je okrenut. Ali u grobu okrenut je pogledom na istok.

Tokom noći sede pored mrtvaca. I, ko zna moli Boga, ko ne zna ćuti. Muškarci sede kod žena – izmešano društvo. Za to vreme posluže se kafom, cigarama,rakijom. Svako pre posluženja kafe izgovori, na hebrejskom, pokoj mu duše.

Jevreji su pokopavani u sanduku od istog materijala i oblika kao mostarski hrišćani, tj. rišćani (pravoslavni) i kršćani (rimokatolici). Naručivan je kod istih tišljera, pravljen je od običnog drveta i farban – crno. Ničim drugim nije ukrašavan osim simbolom vjere – Solomonovim slovom.

Žalost

Poštovanje umrlog i žalost za njim izražavani su paljenjem kandila, cepanjem odeće, molitvama...

Kandilo se pali čim se mrtvac odnese iz kuće, i ono gori četrdeset dana nakon smrti.

Ožalošćenim ukućanima rabin (sveštenik) razdere, rascepi odeću, na prsluku ili haljini, na grudima, s lijeve strane: zareže makazama i rukom povuče haljinu. To je znak žalosti, koji se nosi četrdeset dana. Taj deo se ne ušiva, ostaje onako, za stalno.

Moli se osam prvih dana od smrti, ujutro i navečer, većinom samo jedanput i to navečer. Za molitvu je potrebno najmanje deset ljudi, odraslih muškaraca koji znaju da mole. To je Minjan. (Minjan znači deset ljudi.) Oni zajedno sa rabinom mole. Isto i za ženu i za muškarca. Osim njih i rabina na molitvi je i prvi rod umrlog: braća, sestre,otac, mati, žena i djeca. Muškarci drže molitvu stojeći. Dok molitva traje, žene sede i ćute. U stvari, one mole u sebi. One sjede na jastucima,madracima, postavljenim na podu. Tako, sve vrijeme od osam dana, svi ukućani sjede na podu i kad jedu (obeduju)! Ne

sjedi se na stolicama, niti na otomanima. Za to vrijeme ništa se na noge ne obuva; u čarapama se hoda po kući. Ako iz nekih razloga hodaju u cipelama, onda u obe cipele stave malo luga (pepela) drvenoga. Zamotaju ga u dvije krpice.

Nakon sedam dana, sve se rasturi, digne se ono na čemu se sjedelo. Jer, osmi dan se ide na groblje. Grob se ograde da se zemlja ne rastura. Kada se vrate s groba, počaste se s lokumisom da se može reći molitva za pokoj duše. Lokumis je sličan patišpanju: s uljem, brašnom, jajima, šećerom pripremljen. Lokumis se pravi okrugao. Svima se daju – ženama i muškarcima. (Mostarci, nejevreji, prave kolače zvane lokumovi.)

Spomenici su to vreme naručivani u Mostaru, od klesara, inovjernih. Kaže da su stariji spomenici bili kao stećci – veliko kamenje.

Napomene. Da bi se opisani običaji bolje shvatili, treba pročitati literaturu o pogrebnim običajima kod Jevreja iz drugih sredina i naročito šta religijska pravila o tome nalažu. Na primer:

Avram Pinto: *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1987, str. 165.

Eugen Veber: *Uvod u jevrejsku veru*, Beograd, 1993., str. 105–113.

Pavle Šosberger: *Osnovni pojmovi jevrejskih običaja i religija*, Novi Sad, 1996., str. 36–37.

Vojislava Radovanović, Milica Mihailović: *Životni ciklus – običaji kod Jevreja*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1998., str. 57–68.

Danka Višekruna

BURIAL RITUALS OF JEWS IN MOSTAR

SUMMARY

This paper is a modest contribution to the knowledge of burial rituals among the Jews. The rituals described were practiced among the Mostar Jews during the last decade preceding the World War Two. The limitation to this period resulted from the testimony of one person who knew these customs, Šarlota, born Papo, married Danon. Namely, she was the person who treated the dead (terms the deceased and others were used less frequently in everyday speaking, and the paper literally presents the testimony of Mrs. Danon). The ritual of treating the dead among the Jews has certain things in common with the Christian and Muslim practices. Thus, for instance, by (physical) washing the body is relieved of earthly „remains“ (bodily

sins), while the breaking of a vessel (among the Jews it is the vessel used to spill water on the dead while washing) is the sacrifice, or the gift, as an awareness and a confirmation of the end of earthly existence. The giving away of the possessions of the deceased to those in need is a symbol of religious solidarity. Some mourning rituals are also shared by the different faiths: the expression of pain and the marking of those within the community who are mourning. A candle is lit for the deceased, and ashes are an integral part of the rite. The ashes are „spread“ over the living, and among the Jews specifically the ashes are put inside shoes. An oil candle lamp („the holy light“) is lit for 40 days. This presentation of details practiced by the old community of Jews in Mostar shows also certain similarities in burial rituals shared by Jews, Christians and Muslims. This contributes to learning more about the different customs. From the end of the World War Two until the disintegration of the Second Yugoslavia (1991), the Mostar Jews were buried like other atheists. *The old rituals were no longer used after this war (WWT)*, states Lalika. Thus, for instance, the dead are not washed, but are only wiped by a wet cloth. This note regarding the burial rituals among Mostar Jews, as copied from a notebook twenty years after being recorded, is a memory of Mostar Jews and of Mostar such as no longer exists. The war resulting from the disintegration of the Second Yugoslavia has caused the collapse of the social structure that existed at that time, a structure built upon the ruins of the World War Two. The most recent war, like the preceding ones, apart from lives lost, also resulted in many inhabitants of Mostar (including Jews) expelled and resettled, and it resulted in major divisions and tensions among the different confessions; divisions and tensions so strong that the collapsed system, by contrast, seems to have been, by any measure, ideal!